

Сімона ВЕЙЛЬ

УКОРІНЕННЯ*

Потреби душі

Поняття обов'язку випереджає поняття права, яке є підлеглим і відносним. Право є дійовим не само по собі, а лише через обов'язок, у відповідності з яким перебуває; ефективне здійснення права походить не від його володаря, а від інших людей, які визнають себе чимось зобов'язаними відносно права. Обов'язок є діючим, коли його визнають. Не визнаний ніким, він не втрачає нічого з повноти своєї сутності. Право, не визнане ніким, мало що являє собою.

Нема сенсу казати, що люди мають, з одного боку, права, з іншого - обов'язки. Ці слова виражають лише різницю точок зору. Їхні стосунки є стосунками об'єкта й суб'єкта. Людина, що розглядається сама в собі, має тільки обов'язки, серед яких є і деякі обов'язки відносно самої себе. Інші, що розглядаються з її точки зору, мають лише права. Вона, в свою чергу, має права, коли розглядається з точки зору інших, які визнають свої обов'язки стосовно неї. Одинок у всесвіті людина не мала б ніяких прав, проте мала б обов'язки.

Поняття права, яке є поняттям об'єктивного порядку, невіддільне від понять існування й реальності. Воно з'являється тоді, коли обов'язок переходить в царину фактичного; через це воно завжди якоюсь мірою містить розгляд фактичного стану справ і окремих ситуацій. Права з'являються завжди як пов'язані з певними умовами. Лише обов'язок може бути безумовним. Він знаходиться у сфері, вищій за всі умови, оскільки вона є вищою за цей світ.

Люди 1789 року не визнавали реальності такої сфери. Вони визнавали лише сферу людського. Через це вони почали з поняття права, й захотіли водночас заснувати аб-

* Тексти, що публікуються, є фрагментами з книги С.Вейль "Укорінення", український переклад якої виходить цього року у видавництві "Дух і літера"

солютні принципи. Від цього протиріччя вони впали у мовну та ідейну плутанину, яка багато в чому присутня і в нинішній плутанині — політичній та соціальній. Царина вічного, загального є, безумовно, іншою, ніж царина фактичних умов, і в ній існують різноманітні поняття, пов'язані з найпотаємнішими глибинами людської душі.

Обов'язок зв'язує лише людей. Для спільнот як таких обов'язки не існують. Проте вони існують для людей, які складають, репрезентують спільноту, керують чи служать їй у тій частині свого життя, котра пов'язана зі спільнотою, рівно ж як і в тій, котра від неї не залежить.

Всі людські істоти пов'язані ідентичними обов'язками, хоча ці обов'язки відповідають різним діям відповідно до ситуації. Ніяка людина, якою б вона не була, ні за яких обставин не в змозі від них ухилитися, не скоївши злочину. Винятковими є випадки, коли два реальних обов'язки, які насправді несумісні, змушують людину відмовитися від одного з них.

Недосконалість суспільного устрою визначається кількістю ситуацій такого типу.

Але навіть у тому випадку можна казати про злочин, коли від обов'язку не просто фактично відмовились, а й взагалі його заперечують.

Об'єкт обов'язку в царині людського — це завжди людська істота як така. Обов'язок відносно усякої людини виникає вже тому, що це — людина, навіть якщо вона не визнає ніяких обов'язків. Ніяка інша умова не повинна змішуватися з цією.

Цей обов'язок не ґрунтується ні на будь-якій фактичній ситуації, ні на юриспруденції, ні на звичаях, ні на соціальній структурі, ні на силових відносинах, ні на спадщині минулого, ні на історичній орієнтації, яка припускається. Тому що ніяка фактична ситуація не може породити обов'язок.

Цей обов'язок не опирається ні на яку угоду, оскільки всяка угода може бути змінена згідно з волею тих, хто домовляється, в той час як ніяка зміна волі людей не здатна змінити чого-небудь у обов'язку.

Цей обов'язок є вічним. Він відповідає вічному призначенню людини. Лише людина має це вічне призначення — людські спільноти його не мають. Так само

немає щодо них прямих обов'язків, які були б вічними. Вічним є лише обов'язок відносно людської істоти як такої.

Цей обов'язок безумовний. Якщо він на чомусь і ґрунтується, то це щось належить не нашому світові. В цьому ж світі він не ґрунтується ні на чому. Тільки обов'язок відносно людини не підпорядкований ніякій умові.

Цей обов'язок не засновується, а перевіряється відповідно до загальної свідомості. Це виражається деякими давніми письмовими текстами, які дійшли до нас. Впізнаємо його в усіх випадках, коли за нього не змагаються інтереси чи пристрасті. Саме відносно нього вимірюється прогрес.

Визнання цього обов'язку виражено неявно й недосконало (більш або менш недосконало, залежно від випадку) тим, що називається позитивними правами. Тією мірою, в якій позитивні права перебувають у протиріччі з ним, вони уражені незаконністю.

Хоча вічний обов'язок і відповідає вічному призначенню людини, це вічне призначення не є для нього прямим об'єктом. Вічне призначення людини не може бути об'єктом для будь-якого обов'язку, оскільки воно не підпорядковане ніяким зовнішнім діям.

Той факт, що людина має вічне призначення, покладає на неї лише один обов'язок: повагу. Обов'язок виконаний лише тоді, коли повага виражена дією, реально, а не фіктивно; бути такою вона може лише за допомогою земних потреб людини.

У цьому пункті людська свідомість ніколи не змінювалася. Багато років тому єгиптяни думали, що душа не буде виправдана після смерті, якщо не зможе сказати: "Я нікого не залишила страждаючим від голоду". Всі християни усвідомлюють, що колись і їм доведеться почути слова самого Христа: "Я був голодним, і ви не нагодували мене". Всі уявляють собі прогрес, як, у першу чергу, перехід до того стану людського суспільства, коли люди не потерпають від голоду. Якщо поставити це запитання в загальних рисах кому завгодно, ніхто не скаже, що він вважає невинною людину, котра, маючи вдосталь їжі і знайшовши в себе під дверима іншу людину, напівмертву з голоду, байдуже пройде мимо.

Отже, це вічний обов'язок людської істоти - не дозволити страждати від голоду, якщо є можливість надати допомогу. Цей обов'язок, що є найочевиднішим, повинен служити моделлю для складання цілого списку вічних обов'язків відносно будь-якої людської істоти. Щоб бути встановленим з усією точністю, список цей повинен виходити з нашого першого прикладу шляхом аналогії.

Отже, список обов'язків щодо людини повинен відповідати спискові життєвих потреб людини, на зразок голоду.

Серед цих потреб деякі мають фізичний характер, як і сам голод. Їх досить легко перерахувати: вони стосуються захисту від насильства, житла, одягу, тепла, гігієни, догляду у випадку хвороби. Інші з цих потреб стосуються не фізичного життя, а морального. Втім, як і перші, вони є цілком земними й не мають прямого зв'язку, досяжного для нашого розуму, з вічним життям людини. Як і фізичні потреби, вони є необхідними в цьому світі. Інакше кажучи, якщо вони не задоволені, людина поволі впадає в стан більш-менш близький до життя — животіння. Їх набагато складніше розпізнати й перерахувати, ніж потреби тіла, проте всі визнають їхнє існування. Всю жорстокість, яку завойовник може вжити щодо підлеглих народів: биття, каліцтво, організований голод, поневолення та масові депортації, - звичайно розглядаються як засоби того ж самого типу, хоча воля чи рідний край не є фізичними потребами. Всі усвідомлюють, що існують тортури, які завдають шкоди життю людини, не завдаючи шкоди для її тіла. Це тортури, які позбавляють людину певної поживи, необхідної для життя душі. Обов'язки — безумовні чи відносні, вічні чи змінювані, прямі чи непрямі стосовно людини — впливають, усі без винятку, з життєвих потреб людської істоти. І всі ті, які безпосередньо не стосуються тієї чи тієї людини, мають своїм об'єктом те, що відіграє відносно людей роль, аналогічну поживі. Потрібно поважати пшеничне поле не саме по собі, а тому, що це їжа для людей. Аналогічно належить поважати спільноту, якою б вона не була, — батьківщину, родину, будь-яку іншу спільноту — не саму по собі, а як поживу для певного числа людських душ. Реально цей обов'язок змушує до різної поведінки і вчинків у різноманітних ситуаціях. Але він розглядається як такий — абсолютно ідентичний для всіх. Зокрема, він абсолютно

ідентичний для всіх, хто перебуває поза даною спільнотою. Ступінь поваги, яку потрібно віддавати людським спільнотам, є досить високим через декілька причин. По-перше, кожна з них є унікальною й незамінною у випадку її зруйнування. Мішок зерна завжди можна замінити іншим мішком зерна, пожива, яка надається спільнотою для душі, не має еквівалента в усьому світі. По-друге, своєю тяглістю спільнота проникає у майбутнє. Вона містить поживу не лише для живих душ, але й для ненароджених істот, які будуть жити у світі протягом наступних століть. Нарешті, за тією ж тяглістю, спільнота має корені у минулому. Вона складає унікальний орган збереження духовних скарбів, які накопичені померлими, унікальний орган, за допомогою якого померлі можуть спілкуватися з тими, хто живе. Й серед усього земного лише сяйво тих, хто зумів повністю усвідомити це призначення, сяйво, передане від покоління до покоління, має прямий зв'язок із вічним призначенням людини. Через усе перераховане може статися так, що обов'язок щодо спільноти може в разі загрози набути форми цілковитої самопожертви, однак з цього не випливає, що спільнота стоїть вище за людину. Трапляється, що й обов'язок допомоги людині, яка потрапила у небезпеку, також доходить до повної самопожертви, але це не означає ніякої переваги з боку врятованого. Може трапитися, що селянин, за деяких обставин, обробляючи своє поле, змушений зазнати виснаження, хвороби чи навіть смерті. Але він завжди пам'ятає, що йдеться лише про хліб. Навіть у момент повної самопожертви, обов'язком щодо будь-якої спільноти є тільки повага, аналогічна повазі щодо поживи. Часто трапляється, що спільнота й душа міняються ролями. Деякі спільноти, замість того, щоб слугувати поживою, навпаки, з'їдають душі. У такому випадку ми бачимо соціальне захворювання, й найпершим обов'язком є спробувати вилікувати його; за певних обставин, можливо, доведеться вдаватись до хірургічних методів. У такому випадку обов'язок є також ідентичним як для тих, хто перебуває всередині спільноти, так і для тих, хто залишається поза нею. Буває, що спільнота пропонує недостатню поживу душам своїх членів, — у такому випадку їй належить поліпшити. Нарешті, існують мертві спільноти, які хоч і не поїдають душ, але й не дають їм поживи. У такому випадку

їх потрібно знищити, але лише тоді, коли є цілковита впевненість у їхній смерті, — впевненість у тому, що це не короткочасна летаргія. Спочатку варто вивчити життєві потреби душі: що є для неї тим, чим для тіла — потреба в їжі, сні і теплі. Потрібно спробувати їх визначити і перерахувати. Не слід ніколи плутати їх із бажаннями, примхами, фантазіями і вадами. Належить також розрізняти істотне і випадкове. Людина потребує не рису чи картоплі, а їжі; не дров чи вугілля, а тепла. Те саме і з потребами душі. Слід визнати наявність різноманітних, але тотожних способів і засобів задоволення тих самих потреб. Необхідно також відрізняти від духовної поживи отруту, яка деякий час може створювати ілюзію її заміни. Відсутність подібного вивчення змушує уряди, які мають добрі наміри, діяти наосліп. Ось декілька вказівок.

Порядок

Найперша потреба душі, найближча до її вічного призначення, — це порядок, тобто така тканина соціальних стосунків, за якої ніхто не змушений порушувати одні суворі обов'язки для того, щоб виконати інші. Лише в цьому останньому випадку душа страждає від духовного насильства з боку зовнішніх обставин. Якщо когось зупинятиме у виконанні обов'язку лише загроза смерті й страждання, він може не зважити на це й постраждає тільки його тіло; але якщо обставини роблять несумісними вчинки, що їх слід виконувати за приписом декількох суворих обов'язків, то у такому разі, не маючи можливості від них захищатися, — він уражений у своїй любові до добра.

Ступінь безладу і несумісності обов'язків нині надто велика.

Кожний, чиї вчинки посилюють цю несумісність, — винний у безладі. Кожний, хто зменшує її, — є рушійною силою порядку. А хто, бажаючи спрощення ситуації, заперечує певні обов'язки, — вступив у своєму серці в спілку зі злочином.

На жаль, немає методики для зменшення цієї несумісності. Немає навіть упевненості в тому, що ідея порядку, за якого всі обов'язки були б сумісними, не є фікцією. Коли повинність виходить на рівень реальності, у

грі починають брати участь численні незалежні відносини, — несумісність видається значно ймовірнішою за сумісність.

Проте щодня перед нашими очима є приклад Всесвіту, де нескінченна кількість незалежних механічних дій сприяє встановленню порядку, котрий, проходячи через усі варіації, залишається непорушним. І ми тому так любимо красу світу, що відчуваємо за нею присутність чогось спорідненого з тією мудрістю, якою нам хотілося б володіти для насичення нашого бажання добра.

В дещо меншій мірі справжні твори мистецтва є прикладом єдиної цілості, де незалежні чинники незбагненно сприяють творенню єдиної краси.

Нарешті, відчуття різних обов'язків завжди походить від бажання добра, єдиного, непорушного, тотожного собі в кожній людині, від колиски до могили. І це бажання, яке постійно діє у нашій глибині, завжди перешкоджає нашій покірливій підпорядкованості ситуаціям, коли обов'язки виявляються несумісними. Тоді ми або вдаємося до обману, щоб забути про їхнє існування, або сліпо б'ємося, намагаючись із них вийти.

Споглядання справжніх творів мистецтва, ще більше — споглядання краси світу, а понад усе — споглядання того незвіданого добра, до якого ми прагнемо, може підтримати нас у безперервних роздумах про людський порядок, який має бути для нас головною метою.

Винуватці найбільших насильств заохочували себе, дивлячись, як механічна, сліпа сила панує у всесвіті.

Дивлячись на світ уважніше за них, ми знайдемо ще більшу підтримку для себе, коли розглядатимемо, яким чином незліченні сліпі сили — обмежені, переплетені у рівновазі, — взаємодіють у єдності з чимось, чого ми не розуміємо, але любимо і називаємо красою. <...>

Ганебне самозавоювання

<...>Сьогодні ми сприймаємо виплату податків державі настільки природно, що не уявляємо собі, яке моральне потрясіння супроводжувало встановлення цього звичаю. У XIV столітті виплата податків, окрім виняткових податей,

запроваджених по причині війни, розглядалася як безчестя, ганьба, уготована завойованим країнам, видимий знак рабства. Ми знаходимо одне й те ж переживання і в іспанському Романсеро, і в Шекспіра: "Земля ця ... ганебно підкорила саму себе".

Недоумкуватий Карл VI, за допомогою своїх дядьків, удаючись до корупції і страхітливої жорстокості, грубо примусив народ Франції прийняти цілком беззаконний податок, свавільно підтримуваний марнотними сеньйорами, який буквально замучив голодом бідних. Саме тому англійці Генріха V сприймалися спочатку як визволителі, коли Арманьяки були партією заможних, а Бургіньйони — бідних.

У французького народу, раптово і грубо приниженого, до XVIII століття були лише спалахи самостійності. Протягом усього цього періоду він розглядався іншими європейцями як народ-раб у повному сенсі слова, народ, що перебуває під владою суверена, наче скотина.

Але в той же час у глибині серця цього народу оселилася притлумлена, й тому ще більш гірка, ненависть до короля, ненависть, традиція якої ніколи не згасала. Вона вже відчутна в пронизливому селянському плачі часів Карла VI. Вона повинна була якимось чином сприяти загадковій популярності Священної ліги у Парижі. Після вбивства Генріха IV дванадцятирічна дитина була страчена за те, що привселюдно оголосила, що зробила б те саме і з маленьким Людовіком XIII. Рішельє розпочав свою кар'єру трактатом, яким від кліриків вимагалось публічне прокляття всіх царевбивць. Він написав пояснення, що ті, хто має такі наміри, охоплені надто фанатичним піднесенням, щоб їх могло стримати будь-яке світське покарання.

Найвищого рівня загострення ця ненависть досягла під кінець правління Людовіка XIV. Вона придушувалась жорстоким терором, але за звичкою історії — бентежити, — вибухнула з чвертьстолітнім запізненням, і удар цей прийняв нещасний Людовік XVI. Та сама ненависть завадила справжній реставрації монархії у 1815 році. Навіть сьогодні вона категорично перешкоджає тому, щоб паризький граф вільно приймався народом Франції, не дивлячись на згоду такої людини, як Бернанос. У певному сенсі це сумно, бо

ж таким чином могли б бути вирішені численні проблеми, проте так не сталося.

Інше отруєне джерело у любові французів до французького королівства — це той факт, що у будь-яку епоху серед територій, які підпорядковувались французькому королю, декотрі відчували себе завойованими країнами — та й розглядалися як такі. Належить визнати, що сорок королів, які протягом тисячі років створювали Францію, часто бралися до цієї праці з грубістю, гідною нашого часу. Якщо між деревом і його плодами існує природна відповідність, то не мусимо дивуватися, що плід цей і справді далекий від досконалості.

В історії можна, наприклад, знайти випадки такої ж — але не більшої — жорстокості, окрім, можливо, поодиноких винятків, на зразок завоювання французами територій на півдні Луари на початку XIII століття. Ці території, де був високий рівень культури, терпимості, свободи, духовного життя, були охоплені полум'яним патріотизмом до того, що вони називали своїм "мовленням", — слово, яким вони означували свою батьківщину. Для них французи були іноземцями і варварами, як для нас німці. Щоб негайно навіяти страх, французи розпочали з того, що повністю винищили місто Безьєр, — і досягли бажаного ефекту. Захопивши країну, вони встановили в ній інквізицію. Глухе роздратування продовжувало визрівати серед народу і пізніше підштовхнуло його до гарячкового стрибка у протестантизм, про який д'Обіньє сказав, що, незважаючи на значні розбіжності у вченнях, він прямо походить від альбігойства. Наскільки сильною була в цих краях ненависть до централізованої влади, можна бачити з релігійної пошани, що її надають у Тулузі останкам герцога Монморансі, страченого за бунт проти Рішельє. Той самий прихований протест штовхнув їх із захватом у Французьку революцію. Пізніше вони стали радикал-соціалістами, антиклерикалами; в часи Третьої республіки вони вже не мали ненависті до центральної влади — бо значною мірою оволоділи нею і використали її.

Можна помітити, як щоразу їхній протест набуває характеру дедалі більшої втрати коріння й дедалі нижчого рівня духовності та думки. Можна також помітити, що з часу підкорення ця земля внесла у французьку культуру

досить мало порівняно зі своїм колишнім блиском. Французька думка взяла більше від альбігойців і трубадурів XII століття, ніж від усього того, що ці землі виробили протягом наступних століть.

Можна вірити у суверенність нації, доки їй затикають рота злі королі й імператори; можна думати: от якби їх не було!.. Та коли їх уже нема, коли демократія встановлена, а суверенності народу явно бракує,— збентеження неминуче.

1871 рік був останнім роком цього особливого французького патріотизму, народженого у 1789р. Німецький імперський принц Фрідріх — пізніше Фрідріх III, людина гуманна, тверезомисляча і розумна, був дуже здивований цим полум'яним патріотизмом, який зустрічався йому скрізь під час кампанії. Він не міг зрозуміти ельзасців, котрі, майже не знаючи французької мови, розмовляючи на дуже близькому до німецького діалекті, грубо завойовані — до того ж порівняно недавно — і чути не хотіли про Німеччину. Він засвідчив, що до цього їх спонукала гордість належати до країни Французької революції, до суверенної нації. Відокремивши їх від Франції, анексія дозволила їм частково зберегти цей душевний настрій до 1918 року.

Паризька комуна була початком, не соціальним рухом, а спалахом патріотизму і навіть гострого шовінізму. Втім, агресивний зворотний бік французького патріотизму тривожив Європу протягом усього XIX століття; війна 1870 року була прямим результатом того, адже Франція не готувалася до війни, оголошеної без будь-якого розумного приводу. Мрії про імперські завоювання жили в народі протягом усього століття. Як і мрії про незалежність усього світу. Підкорити весь світ і звільнити весь світ — ось два несумісні види слави, котрі, втім, легко поєднуються у мріях.

Усе це кипіння народного почуття втихло після 1871 року. Хоча два факти все-таки підтримали видимість продовжуваного патріотизму. По-перше, переживання поразки. В цей час насправді ще не було розумної причини відчувати неприязнь до німців; вони не здійснювали агресії, вони, по змозі, утримувалися від жорстокості, і нам після наших перших походів у Аннам не личить дорікати їм за утиски переважно німецького населення Ельзасу і Лота-

рингії. Ми відчували неприязнь до них за те, що ми були переможені, так ніби вони порушили божественне, вічне, невід'ємне право Франції на перемогу.

У нашій сьогоднішній ненависті, яка має, на жаль, надто багато цілком законних підстав, це особливе почуття також знайшло своє місце. Водночас на початку воно було однією зі спонук для деяких колаборантів; якщо Франція перебуває у таборі переможених, міркували вони, то це якась помилка, плутанина, непорозуміння, природне місце Франції — у таборі переможців; а найпростіший, найменш важкий і болісний спосіб поправити ситуацію — це змінити табір. Такий спосіб мислення панував у деяких урядових колах Віші у липні 1940 року.

Але що більше за все не дозволило французькому патріотизмові зникнути за Третьої республіки, після того як ним була втрачена майже вся жива сутність, — так це відсутність чогось іншого. Французи не мали нічого, крім Франції, щоб віддати свою вірність, і коли вони тимчасово втратили її у червні 1940 року, можна було бачити, яким потворним і жалюгідним виглядає народ, котрий ні з чим не пов'язаний узами вірності. Тому пізніше єдиним, за що вони вчепилися, знову була Франція. Але якщо сьогодні французький народ знову знайде те, що називається словом суверенність, з'явиться та сама проблема, що й до 1940 року: реалія, означувана словом Франція, буде передусім державою.

Держава — річ холодна і не може бути улюбленою, але вона вбиває і знищує все, що таким може бути, і таким чином її намагаються любити, бо не лишається нічого, крім неї. Такими є моральні тортури наших сучасників.

Можливо, це і є справжньою причиною феномена лідера, який виникає всюди та захоплює багатьох людей. В наш час у всіх країнах, у кожній справі є людина, до якої звернена відданість людей, відданість особисто їй. Від необхідності цілувати металевий холод держави люди згодні за протилежним — за любов'ю до чогось із плоті й крові. Цей феномен далекий від згасання, і хоч би якими згубними були його наслідки, він ще може принести досить сумні сюрпризи, бо добре відоме Голлівуду мистецтво виробництва "зірок" із будь-якого людського матеріалу дозволяє кому завгодно виставити себе на поклоніння масам.

Поняття держави як об'єкта вірності вперше у Франції і в Європі з'явилося, здається, за Рішельє. До нього у тоні релігійної відданості могло йтися про суспільне благо, про країну, про короля, про сеньйора. Він першим ввів принцип, відповідно до якого кожний, хто виконує певну суспільну функцію, в ім'я виконання цієї функції повинен виявляти цілковиту відданість не суспільству, не королю, а державі — і нічому іншому.

Рішельє, який мав досить рідкісну для тієї епохи ясність розуму, дав чітке визначення різниці між мораллю й політикою, різниці, довкола якої було посіяно чимало плутанини. Він сказав приблизно так: слід уникати застосування одних і тих самих правил для спасіння держави і спасіння душі, бо ж спасіння душ відбувається на тому світі, тоді як спасіння держав здійснюється лише тут.

Це страхотливо правильно. Кожний християнин міг вивести з цього лише один висновок, а саме: спасінню душі, тобто Божові, належить повна, абсолютна, безумовна відданість; справа ж спасіння держави — серед тих, яким личить обмежена і відносна відданість.

Але Рішельє, хоч і вважав себе християнином, і, без сумніву, щиро, — зробив зовсім інший висновок. А саме: людина, що відповідає за спасіння держави, та її підлеглі повинні використовувати для цієї мети всі дійові засоби, без жодного винятку, жертвуючи для цього, в разі потреби, собою, своїм володарем, народом, іншими країнами і будь-яким обов'язком.

Те саме, але з більшою силою, знайшло відображення у доктрині Морраса: "Передусім політика". Але Моррас, що цілком логічно, був атеїстом. Цей кардинал, зводячи до абсолюту предмет, вся реальність якого закінчується на цьому світі, чинив гріх ідолопоклонства. Бо ж у дійсності небезпечні не метал, не камінь і не дерево. Об'єктом справжнього гріха ідолопоклонства завжди було щось подібне до держави. Це саме той гріх, яким диявол спокушав Христа, пропонуючи йому всі земні царства. Христос відмовився. Рішельє погодився. Й отримав свою нагороду. Проте він завжди думав, що діє тільки через відданість, — у якомусь сенсі так і було.

Його відданість державі відірвала Францію від її коріння. Його політикою було систематичне вбивство будь-

якого стихійного життя в країні, для запобігання будь-якого протистояння державі. І якщо його діяльність у цьому напрямку виглядає як така, що має певні межі, це тому, що він лише починав і був достатньо кмітливим, щоб просуватися поступово. Достатньо прочитати присвяти Корнеля, щоб відчувати, до якого огидного низькопоклонства він умів зводити свою свідомість. Пізніше, щоб захистити предмети нашої національної слави від такої ганьби, вигадали пояснення, що це, мовляв, була лише просто мова ввічливості тієї епохи. Та це брехня. Щоб переконатися, досить лише прочитати твори Теофіля де Війо. От тільки помер Теофіль передчасно, від наслідків незаконного ув'язнення, тоді як Корнель дожив до глибокої старості.

Література цікава лише як знак, але це знак, який ніколи не вводить в оману. Догідлива промова Корнеля показує, що Рішельє хотів поневолити саме розум людей. Не для підкорення своїй власній персоні — він, очевидно, був щирим у самозреченні — а для підпорядкування їх державі, яку він представляв. Його концепція держави вже була тоталітарною. Він застосовував її, наскільки міг, накладаючи на країну поліцейські порядки тією мірою, якою дозволяли йому засоби того часу. Таким чином, він зруйнував більшу частину морального життя країни. Якщо Франція й підкорилася цьому придушенню, то лише тому, що дворяни були у такому відчаї від безглуздох і нестерпно жорстоких громадянських воєн, що Франція погодилася такою ціною купити громадянський мир.

Після вибуху Фронди, яка першими своїми кроками багато в чому провіщала 1789 рік, Людовік XIV почав правити радше як диктатор, аніж як законний володар. Саме це відображено у його вислові: "Держава — це я". Це не королівська думка. Монтеск'є пояснив це, хоч і натяками, але дуже добре. Та він іще не міг помітити у свою епоху, що у занепаді французької монархії було два етапи. Після Карла V монархія виродилась у деспотію особистості. Але, починаючи з Рішельє, її замінює державна машина з тоталітарними тенденціями, котра, як сказав Маркс, не лише існувала далі попри всі зміни, а й удосконалювалась та розширювалась при кожній зміні режиму.

Під час Фронди й за Мазаріні Франція, незважаючи на загальне лихо, зітхнула як морально вільна. Коли прийшов Людовік XIV — це була країна блискучих геніїв, яких він визнавав і заохочував. Водночас, він ще з більшою інтенсивністю продовжував політику Рішельє. Таким чином, він протягом короткого часу звів Францію до морального спустошення, не кажучи вже про крайню матеріальну злиденність.

Коли читаєш Сен-Сімона, не заради літературної чи історичної цікавості, а як документ реально прожитого людьми життя, сповнюєшся жахом і огидою перед такою силою смертельної туги, такою загальною ницістю душі, серця й розуму. Лабрюйєр, листи з Лізлотта, всі документи цього часу, прочитані у тому ж дусі, породжують такий самий настрій. Повертаючись навіть у часи більш ранні, відчуваєш, що Мольєр написав свого "Мізантропа" таки не для розваги.

Режим Людовіка XIV був уже справді тоталітарним. Терор, доноси руйнували країну. Поклоніння ідолові держави, уособленої монархом, було організоване з такою безсоромністю, яка кидала виклик будь-якій християнській свідомості. Мистецтво пропаганди було вже добре відомим, що підтверджується наївним свідченням начальника поліції з Лізлотта, яке містить наказ не дозволяти виходу будь-якої книжки на будь-яку тему, якщо в ній немає перебільшеного прославлення володаря.

За такого режиму втрата коріння французькими провінціями, руйнування місцевого життя досягає досить високого рівня. XVIII століття було деяким затишшям. У всьому процесі, яким Революція підмінила короля суверенітетом нації, був лише один негативний бік: не було суверенітету нації. Як у Роландової кобили, у цьому був її єдиний недолік. Насправді не існувало жодного відомого методу створення чогось реального, що відповідало б цим словам. І тоді залишалася лише держава, на користь якої природно повернулось прагнення до єдності — "єднання або смерть", — що раптово виникло довкола віри у суверенітет нації. Звідси нові руйнування у сфері локального життя. Завдяки війні — а вона з самого початку є рушійною силою у всій цій історії — держава за Конвенту й Імперії стає все більш тоталітарною.

Людовік XIV принизив французьку церкву, приєднавши її до культу своєї особи і нав'язавши їй послух навіть у царині релігії. Ця догідливість церкви у ставленні до монарха багато в чому посприяла антиклерикалізму наступного століття.

Але коли церква здійснила невинуватну помилку, пов'язавши свою долю з долею монархічного режиму, вона відрізала себе від суспільного життя. Ніщо не могло краще служити тоталітарним прагненням держави. За цим мала слідувати світська система, прелюдія до відкритого поклоніння державі, на зразок нинішнього.

Християни беззахисні перед світським духом. Бо вони або цілком віддаються політичній дії, дії партійній, щоб передати світську владу в руки якогось клірика чи його оточення, або ж самі покірно стають безбожниками у світській частині власного життя, що, в основному, й відбувається зараз, і значно більшою мірою, ніж думають самі зацікавлені особи. В обох випадках релігія відмовляється від властивої для неї функції — пронизувати світлом усе світське життя, суспільне й приватне, ніколи і ніяким чином над ним не пануючи.

У ХІХ столітті залізниці спричинили жахливе руйнування (в сенсі знищення коріння). Жорж Санд іще бачила у Беррі звичаї, можливо, тисячолітньої давності, про які не було б і згадки, якби не її короткі записи.

Втрата минулого, спільна чи особиста, — це велика людська трагедія, а ми відкинули своє, як дитина, що відриває пелюстки. Саме цієї втрати й намагаються уникнути народи, коли відчайдушно чинять опір завоюванням.

Але тоталітарний феномен держави полягає у свого роду завоюванні, здійснюваному державною владою над народом, за який вона відповідальна. Це здійснюється таким чином, щоб народ не міг уникнути всього лиха, яке неминує супроводжує завоювання; а все - для опанування найвдалішою зброєю для завоювань зовнішніх. Так було у Франції, і в Німеччині, - зовсім недавно, не кажучи про Росію. Проте розвиток держави виснажує країну. Держава поїдає моральну субстанцію країни, годується нею, товщає від неї, доки не вичерпується пожива, що приводить державу до голодної млявості <...>

Відданість: між релігією і державою

<...> Відданість, яку диктує релігійна приналежність, досить мало важить у нинішньому житті. Не дивлячись на очевидні та значні відмінності, результати англійської системи державної церкви та французького розділення церкви й держави в якомусь сенсі — аналогічні. От лише друга система виглядає більш руйнівною.

Релігію оголошено приватною справою. Згідно з сучасним способом мислення, це не означає, що вона міститься у глибині душі, в цьому глибоко захованому місці, куди не проникає навіть свідомість. Це означає, що релігія — справа вибору, погляду, смаку, майже фантазії, щось на зразок вибору політичної партії чи навіть краватки, або ж вона знову є справою родини, виховання, оточення. Ставши приватною справою, релігія втрачає обов'язковий характер, який зберігається за тим, що називається суспільним, як наслідок — вона не має більше незаперечного права на відданість.

Є багато характерних речей, які доводять, що відбувається саме так. Наприклад, ми нерідко чуємо, як повторюється одне загальне місце: "Католики, протестанти, юдеї чи вільнодумці — всі ми французи", так само, якби ішлося про дрібні територіальні розділення країни, казали б: "Марсельці, ліонці, парижани — всі ми французи." У текстах, які приходять від папи, можемо прочитати: "Не лише з християнської, а й ширше — з загальнолюдської точки зору..." — ніби християнська точка зору є менш широкою. Неможливо уявити собі страшнішого визнання власної неспроможності. Внаслідок цього релігія, зведена до рівня приватної справи, стає лише вибором місця, де проводиться кілька вранішніх недільних годин.

Смішним є те, що релігія, тобто зв'язок людини з Богом, сьогодні не розглядається як щось надто священне для втручання зовнішнього авторитету, а поставлена в ряду речей, щодо яких держава надає кожному право діяти як заманеться, ніби вона не має особливого значення відносно громадських справ. Принаймні донедавна все відбувалося саме так. Ось що означає нині слово "віротерпимість".

Таким чином, окрім держави, немає нічого, за що могла б зачепитися відданість. Тому до 1940 року відданість державі не заперечувалась. Бо людина відчуває, що життя її без відданості є чимось потворним. Серед загального занепаду всіх слів французького словника, які стосуються понять моралі, слова "зрадник" і "зрада" не втратили своєї сили. Людина відчуває також, що вона народжена для самопожертви, а в загальному уявленні не залишилось іншої форми самопожертви, ніж самопожертва на війні, тобто принесення себе в жертву державі.

Йшлося тільки про державу. Ілюзія Нації, в тому сенсі, в якому люди 1789 року сприймали це слово, яке викликало тоді сльози радості, — залишилася в минулому. Змінився сенс самого слова "нація". В нашому столітті воно означає вже не суверенний народ, а сукупність людей, які визнають владу однієї держави; це споруда, складена з країни й держави, яка підноситься над країною. Коли про суверенітет нації говорять сьогодні, це означає тільки суверенітет держави. Діалог між кимось із наших сучасників і людиною 1789 року спричинив би досить комічні непорозуміння. Однак розглядувана держава не тільки не є суверенним народом — вона тотожна тій нелюдській, грубій, бюрократичній, поліційній державі, яку Рішельє передав Людовіку XIV, Людовік XIV — Конвенту, Конвент — Імперії, Імперія — Третій республіці. Більше того, люди інстинктивно це відчувають і ненавидять.

Таким чином ми споглядаємо дивні речі: держава, об'єкт ненависті, гидування, насмішок, презирства і страху, під ім'ям вітчизни вимагала цілковитої вірності, повної самовідданості, найвищої жертви — і отримала їх із 1914-го до 1918 року понад усяку міру. Вона виставила себе як певний абсолют цього світу, інакше кажучи, як об'єкт ідолопоклонства — і його прийняли, і служили йому, приносячи неймовірну кількість людських жертв. Поклоніння без любові — що може бути страхітливіше і сумніше?

Коли хто-небудь у своїй самовідданості заходить набагато далі, ніж підштовхує його серце, неминуче настає жорстока реакція — своєрідне викривлення почуттів. Таке часто зустрічається в родинях, коли догляд, який потрібен хворому, є більшим, ніж існуюча прив'язаність до нього.

Він стає об'єктом злості, котра, наче прихована отрута, — притлумлена (бо ганебна), але постійно існуюча.

Так само сталося між французами і Францією після 1918 року. Вони віддали їй занадто багато. Їхній дар був значно більшим від почуттів, що вони мали до неї.

Будь-який антипатріотичний, пацифістський, націоналістичний рух після 1918 року посилався на фронтовиків, які загинули чи просто були на війні, і, стосовно останніх, справді, значною мірою походив з їхнього кола. Щоправда, існували також досить патріотичні асоціації ветеранів. Але вираження їхнього патріотизму звучало глухо й не мало переконливої сили. Воно нагадувало промови людей, які багато страждали і відчують постійну потребу нагадувати собі, що страждали даремно. Бо надто великі, порівняно з веліннями серця, страждання штовхають до тієї чи іншої позиції: люди або різко відкидають те, чому віддали забагато, або ж чіпляються за нього з якимось відчаєм.

Ніщо не нашкодило патріотизмові більше, ніж повторюване безкінечно нагадування про роль, яку відіграла поліція поза полями битв. Нічим неможливо було поранити французів сильніше, ніж тим, що їх примусили засвідчувати за межами вітчизни існування цієї поліційної держави, постійного об'єкта їхньої ненависті. Водночас, перечитуючи з холоднокрівністю й огидою після усього, що відбулося, витримки із безглуздої преси до 1918 року і порівнюючи їх із цією поліційною роллю, французи почували себе обдуреними. Якраз це французам найважче вибачити. Самі слова, які виражають почуття патріотизму, були дискредитовані, перейшовши в якомусь сенсі у категорію ганебних почуттів. Ще зовсім недавно патріотичні промови у колах робітників, принаймні в деяких із них, справили б враження непристойності. <...>

Сила і справедливість

<...>У катастрофі нашого часу і мучителі, й жертви — мимовільні носії свідoctва про жорстоку злиденність, у глибині якої ми ув'язнені.

Щоб мати право карати винних, нам слід було б, передусім, очистити себе самих від їхнього злочину, який ховається за найрізноманітнішими масками у нашій

власній душі. Але якщо ми в цьому досягнемо успіхів, то як тільки справу буде закінчено, ми перестанемо відчувати будь-яке бажання карати, а коли вважатимемо, що зобов'язані це зробити, — зробимо мінімум можливого і з крайнім жалем.

Гітлер прекрасно бачив абсурдність концепції XVIII століття, яка й тепер у пошані, і корені якої, до речі, ведуть до Декарта. Два чи три століття по тому ми віримо одночасно і в те, що сила — єдина господиня всіх феноменів природи, і в те, що люди можуть і повинні засновувати свої взаємовідносини на справедливості, яка пізнана розумом. Це волаюча абсурдність. Немислимо, щоб усе у всесвіті було абсурдним чином підпорядковане пануванню сили і щоб людина могла бути витягнутою з неї, тоді як вона складається з плоті і крові і думка її блукає за примхами чуттєвих вражень.

Потрібно лише зробити вибір. Або — помітити у побудові всесвіту, поряд із силою, принцип, відмінний від неї, або — визнати силу єдиною й суверенною володаркою людських стосунків також.

У першому випадку ставлять себе в радикальну опозицію щодо сучасної науки, заснованої Галілеєм, Декартом та багатьма іншими й підхопленої XVIII століттям, зокрема Ньютоном XIX-м і XX-м. У другому випадку ставлять себе в радикальну опозицію щодо гуманізму, який виник в епоху Відродження, торжествував у 1789 році і, в значно здеградованому вигляді, слугував натхненням усієї Третьої республіки.

Філософія, яка надихнула світський дух і радикальну політику, базується одночасно на цій науці і цьому гуманізмі, котрі, як ми бачимо, явно несумісні. Тому не можна говорити, що перемога Гітлера над Францією у 1940-у була перемогою брехні над правдою. Непослідовна брехня була переможена брехнею послідовною. Ось чому дух покорився в той самий час, що й зброя.

Протиріччя між наукою й гуманізмом невиразно відчувалося в останні століття, проте ніколи не вистачало інтелектуальної сміливості подивитись йому в обличчя. Його намагалися розв'язати, не подаючи спочатку на загальний огляд. Така непорядність розуму завжди карається манівцями.

Плодом однієї з таких спроб був утилітаризм. Це припущення про чудесний нехитромудрий механізм, з допомогою якого сила, що входить у сферу людських стосунків, автоматично стає виробником справедливості.

Економічний лібералізм буржуазії ХІХ століття повністю спирався на віру в такий механізм. Єдине обмеження полягало в тому, що для автоматичного "продукування" справедливості сила мусила мати вигляд грошей, а не просто спиратись на зброю чи політичну владу.

Марксизм — не що інше, як віра у механізм такого типу. Сила охрещена в ньому історією, її формою є боротьба класів, справедливість відкинута у майбутнє, передувати якому повинне щось на зразок апокаліптичної катастрофи.

І Гітлер, який пережив мить інтелектуальної сміливості та яснобачення, теж був захоплений вірою в цей нескладний механізм. Але йому була потрібна модель машини, якої раніше не існувало. Щоправда, він не мав ні смаку, ні здібностей інтелектуального винахідника, якщо тільки не рахувати кількох спалахів справді геніальної інтуїції. Отже, він запозичив свою модель машини у людей, котрі стали його нав'язливою ідеєю через відразу, яку постійно йому навіювали. Такою машиною він зробив поняття вибраної раси, призначеної підкорити все силою, і встановити своєрідну справедливість як різновид рабства.

В усіх цих концепціях, відмінних на вигляд, але таких подібних у глибині, бентежить лиш одне, властиве всім: що вони — оманливі.

Сила — не машина для автоматичного творення справедливості. Це сліпий механізм, звідки довільно з'являються справедливі чи несправедливі — байдуже — наслідки. Гра ймовірностей майже завжди робить їх несправедливими. Плин часу нічого не змінює; він ні на йоту не збільшує у функціонуванні цього механізму пропорцій ефектів, які випадково відповідають справедливості.

Якщо сила цілком суверенна, то справедливість абсолютно нереальна. Але вона не є такою. Ми знаємо це з досвіду. Вона реальна у глибині людських сердець. Структура людського серця — реальність серед реальностей цього світу, така ж сама, як траєкторія небесного світила.

Людині непідвладно цілком виключити такий тип справедливості з мети, яку вона переслідує у своїх діях. Це виявилось непосильним навіть для нацистів.<...>

"Правда — суверенність суверенності"

<...>У земному світі панує не груба сила. Вона сліпа і недетермінована за своєю природою. Володарі земного світу — детермінованість, граничність. Вічна Премудрість зачиняє цей світ за ґрати, покриваючи сіткою обумовленостей. Світ не сперечається. Груба сила матерії, яка здається нам суверенністю, насправді не що інше, як цілковите підпорядкування.

У цьому гарантія, дана людині, ковчег заповіту, угода, видима і відчутна обіцянка в земному світі, певна опора сподівань. У цьому істина, яка стискає наше серце щоразу, коли ми відкриваємося красі світу. Це істина, що палахкотить незрівнянними інтонаціями радості у прекрасних і чистих уривках Старого Заповіту, у піфагорійців та мудреців Греції, у Лао-Цзи в Китаї, у священних індуських писаннях, в єгипетських фрагментах. Можливо, вона ховається в незліченних міфах і казках. Вона виникне для нас, перед нашими очима, в нашій власній науці, якщо одного разу Бог відкриє нам, як Агарі, очі.

Її вирізняємо навіть у словах, якими Гітлер стверджує протилежну похибку:

"... у світі, де планети й сонця рухаються по траєкторії кола, де місяці обертаються довкола планет, де скрізь панує сила і де лише вона одна — володарка над безсиллям, що змушує його покійно собі служити або ж розбиває..." Як же сліпа сила породжує коло? Не слабкість покійно служить силі. А сила покійно служить вічній Премудрості.

Дивлячись на зорі вночі, ні Гітлер, ні його фанатичні послідовники ніколи цього не відчували. Але невже хто-небудь намагався їх цьому навчити? Цивілізація, якою ми так пишаємося, зробила все, щоб це приховати; і доки ми маємо у душі бажання нею пишатися, ми лишаємося винними у якому завгодно злочині Гітлера.

В Індії слово з первісним значенням "рівновага" означає водночас і порядок світу, і правду. Ось священний текст із

цього приводу, який говорить у символічній формі і про створення світу, і про людське суспільство.

"Бог воістину існував одвічно, зовсім один. Будучи єдиним, він не знаходив себе. Він створив найвищу форму, суверенність... Ось чому немає нічого вищого від суверенності. Ось чому під час церемоній священик сидить вище від суверена...

Бог усе ще не виявляв себе. Він створив клас селян, ремісників і купців.

Він усе ще не виявляв себе. Він створив вищу форму, правду (*la justice*). Правда — це суверенність суверенності. Ось чому немає нічого вищого від правди. Той, хто немічний, може бути рівним могутньому, звертаючись до правди, як до царської влади.

Що є правда, те й істина. Ось чому, коли хтось говорить істину, кажуть: "Це правда". А коли хтось говорить правду, то кажуть: "Істинно так". Це означає, що дійсно правда та істина — одне й те ж".

У стародавньому індійському стансі говориться:

*Там, звідки сходить сонце,
Там, куди воно заходить,
Боги там умістили правду,
Ту саму сьогодні, ту саму завтра.*

Анаксимандр писав:

"Народження речей починається з невизначеного; і руйнування є поверненням до невизначеного, здійснюваним через необхідність. Бо на речі накладається кара й покута, на одні з боку інших, на підставі їхньої несправедливості, відповідно до порядку часів".

Істина в цьому, а не в страхітливій концепції, котру Гітлер запозичив із вульгаризації сучасної науки. Вся видима і відчутна сила підвладна незримій межі, яку їй ніколи не перейти. Морська хвиля скипає, здіймаючись, але в якійсь точці, де крім порожнечі немає нічого, зупиняється й починає відкочуватися. Подібним чином на березі Ла-Маншу був зупинений німецький флот і ніхто не зрозумів причини.

Піфагорійці казали, що світ утворився з невизначеного та з принципу, який визначає, обмежує, зупиняє. І завжди панує саме він.

Традиція звернення до веселки, безсумнівно запозичена Мойсеєм у єгиптян, дуже зворушливо пояснює надію, яку повинен дати людям світовий порядок:

"І сказав Бог: І буде, коли Я наведу хмару на землю, то у хмарі з'явиться веселка; і Я пригадаю заповіт Мій, який між Мною і між вами, і між всілякою душею живою у всілякій плоті; і не буде більше вода потопом для знищення всілякої плоті"

Прекрасне півколо веселки — свідоцтво того, що всі елементи земного світу, хоч би якими були жажливими, завжди обмежені певною гранню. Велична поезія цього тексту хоче пригадати про Бога, який виконує свою функцію обмежувального принципу.

"Ти встановив грань, яку не перейдуть (води) і не повернуться покрити землю" (Псалом 103).

І як коливання хвиль, усі послідовності подій у земному світі, будучи взаємокомпенсуючими порушеннями рівноваги, народженнями і руйнуваннями, збільшеннями й зменшеннями, разом роблять відчутним незриму присутність сітки границь без субстанції і твердіших за будь-який алмаз. Ось чому непостійність речей прекрасна, оскільки вона дозволяє помітити безжальну необхідність. Безжальна, однак, не сила, а суверенна володарка всілякої сили.

Але думка, яка справді п'янила древніх, полягала в тому, що сліпу силу матерії примушує коритися не інша сила, сильніша, а Любов. Вони гадали, що матерія підпорядковується вічній Премудрості через добродішність любові, яка велінням змушує її упокорюватись.

Платон говорив у "Тімеї", що божественне Провидіння панує над необхідністю, мудро її переконуючи. Поет-стоїк III століття до християнської ери (є свідчення, що його джерела ще стародавніші) промовляє до Бога:

*Увесь цей всесвіт, що обходить землю колом,
Рухомий волею твоєю, кориться тобі з бажанням.
Тримаєш ти в своїх руках, не знаючих поразки,
Вогненний спалах блискавки, сліпучий, вічний у житті.*
(Клеант, "До Зевса")

Блискавка, вертикальний спалах вогню, який б'є з небес об землю, це обмін любов'ю між Богом і його творінням, і тому епітет Зевса, переважно, "громовержець" — "металік блискавки".

Концепція стоїків про *amor fati*, любов до світового порядку, — ставить цю любов у центрі всілякої доброчесності. Світовий порядок належить любити, бо він — чиста покора Господу. Хоч би чим обдаровував і хоч як би нас карав цей світ, він робить це виключно через покору. Коли друг, якого не було довго і якого ми чекали з тривогою, стискає нашу руку, то зовсім не важливо, лагідний його потиск чи болючий; навіть якщо він потисне руку досить сильно, ми цього просто не помітимо. Коли він говорить, не виникає питання, чи приємне звучання його голосу. Потиск руки, голос — усе для нас лише знак присутності, безкінечно дорогий саме в цій якості. Так само все, що відбувається з нами протягом життя, керується всезагальним підпорядкуванням цього світу Богові й приводить нас до контакту з абсолютним добром, яке встановлює божественна воля; в такій якості все без винятку — радість і горе неподільно — повинні сприйматися з таким самим внутрішнім почуттям любові і вдячності.

Люди, які не відають про справжнє благо, не підкоряються Богові в тому сенсі, що не підкоряються так, як належить мислячій істоті, — погодженням думки. Натомість їхні тіла і душі цілком слухняні перед законами механізмів, які суверенно панують над фізичною і психічною матерією. Фізична й психічна матерії в них упокорені цілковито; вони цілковито слухняні як матерія, а не щонебудь інше, якщо не володіють або не мають бажання володіти надзвичайним світлом, єдиним, яке вивищує людину над матерією. Ось чому зло, що його вони нам завдають, повинне сприйматись як зло, що його нам завдає інертна матерія. Крім співчуття, на яке заслуговує людська думка, що згубила шлях і страждає, їх треба любити, як треба любити інертну матерію, подібно до складових частин досконалого за красою порядку світу.

Зрозуміло, коли римляни, приймаючи стоїцизм, вважали своїм обов'язком його зганьбити, вони замінили любов нечутливістю, в основі якої лежить гордість. Звідти живий до сьогодні забобон про опозицію стоїцизму і християнства, тимчасом як це — думки-близнюки. Навіть такі поняття, як Трійця, Логос, Пневма, запозичені зі словника стоїків. Знання деяких стоїчних теорій кидає живий відблиск на численні загадкові уривки Нового Заповіту.

Через їхню подібність відбувався обмін між двома способами мислення. У центрі одного й другого перебувають покора, послух і любов.

Але численні тексти вказують, що думка стоїків була такою ж і думкою всього античного світу, аж до Далекого Сходу. Все людство жило тоді осяяне думкою, що світ, у якому ми перебуваємо, є не що інше, як досконала слухняність.

Греки сп'яніли від пошуку яскравого підтвердження цієї думки в науці, і це надихало їхній потяг до неї.

Дія розуму в науковому дослідженні виявляє суверенну необхідність у думці про матерію як мережу нематеріальних і несилових стосунків. Необхідність можна досконало досягнути лише в той момент, коли ці стосунки постають як зовсім нематеріальні. Тоді вони присутні у думці лише як піднесена й чиста увага, яка виходить із того осердя душі, яке не підпорядковане силі. А силі підпорядковане у людській душі те, що перебуває під владою потреб. Щоб досягнути стосунки в їхній нематеріальній чистоті, потрібно забути про будь-яку потребу. Коли вдається досягти цього, стає очевидною гра сил, через посередництво яких здійснюється, або ж ні, задоволення потреб.

Сили земного світу вищою мірою детерміновані необхідністю; необхідність обумовлена тими відносинами, якими є думки; як наслідок, силою — цілковитою володаркою у земному світі, нероздільно панує думка. Людина — створіння, що мислить; вона на боці того, хто наказує силі. Очевидно, що вона не володар і не господар природи, і Гітлер мав рацію, кажучи, що люди помиляються, вважаючи себе такими; але вона — дитя володаря, дитя господаря дому. Доведення цього — наука. Зовсім маленька дитина у багатій родині часто буває в підпорядкуванні прислуги, але, сидячи на колінах батька, об'єднана з ним любов'ю, — складає частину влади.

Доки людина мириться з тим, що душа наповнена її власними думками, думками особистими, вона повністю підвладна, до самих глибин своїх думок, примусові потреб і механічній грі сили. Якщо хтось вважає, що відбувається якимось інакше, він помиляється. Але все змінюється, коли доброчесність справжньої уваги звільнює душу для того, щоб наповнити думками вічної мудрості. Тоді вона несе в собі навіть такі думки, яким підпорядковується сила.

Природа відносин і уваги, необхідної для їх осягнення, були в очах греків доведенням того, що покірність перед Господом дійсно є необхідністю. У них було й інше підтвердження. Їм служили символи, вписані у відносини, як підпис художника вписаний у полотно.

Той факт, що Піфагор здійснив жертвопринесення на честь відкриття вписаності прямокутного трикутника у півколо, пояснюється грецькою символікою.

Коло в уявленні греків було образом Бога. Тому що коло, яке повертається довкола себе, — це рух, у якому нічого не змінюється, воно цілковито замкнене на собі самому. У греків символ кругового руху пояснював ту саму істину, яка відображена у християнській догмі концепцією вічного діяння, звідки беруть початок відношення між особами Трійці.

Середня пропорційна була, на їх погляд, образом божественного опосередкування між Богом і творіннями. Метою математичних робіт піфагорійців було дослідження середніх пропорційних чисел, які не входять до тієї самої геометричної прогресії, наприклад, від одиниці до числа, яке не є квадратом. Рішення їм підказав прямокутний трикутник. Прямокутний трикутник містить у собі всі середні пропорційні. З тієї миті, коли він може вписатися у півколо, виконання цієї функції бере на себе коло. Таким чином коло, геометричне зображення Бога, є джерелом геометричного зображення божественного Опосередкування. Така чудова зустріч заслуговувала жертвопринищення.

Таким чином, геометрія — це подвійна мова, котра дає відомості про сили, які діють у матерії, і водночас говорить про надприродні відносини між Богом та створіннями. Вона, як зашифровані літери, котрі виявляються однаково послідовними до і після розшифрування.

З нашої науки повністю зникла турбота про символ. Поза тим, достатньо було б трохи попрацювати, щоб легко прочитати у деяких розділах сучасної математики, як, наприклад, теорія множин чи обчислення інтегралів, такі ж ясні символи, такі ж прекрасні, такі ж наповнені духовним змістом, як і символи кола та опосередкування.

Від сучасної думки до античної мудрості дорога була б коротка й пряма — за бажання нею пройти.

У сучасній філософії скрізь і потроху почали формуватися різні види аналізу, здатні підготувати повну теорію чуттєвого сприйняття. Основна істина, яку виявила б така теорія, це те, що реальність об'єктів, які сприймаються почуттями, закорінена не у чуттєвих враженнях, а лише в необхідності, знаками якої є враження.

Цей чуттєвий світ, у якому ми перебуваємо, не має іншої реальності, окрім необхідності; а необхідність є поєднанням відносин, які зникають, як тільки піднесена їй чиста увага більше їх не підтримує. Цей всесвіт довкола нас — думка, яку матеріально відчуває наше тіло.

Наука, в усіх її розгалуженнях, через усі існуючі феномени, пізнає відносини математичні чи аналогічні до математичних. Вічна математика, ця мова, що переслідує дві мети, — ось матерія, з якої виткано світовий порядок.

Будь-який феномен — це перетворення розподілу енергії, визначене, відповідно, законами енергії. Але існує багато різновидів енергії, і вони розташовані ієрархічно. Механічна сила, тяжіння чи гравітація у ньютонівському значенні, яка постійно нагадує нам про залежність від неї, — не найвищий її різновид. Невідчутне і невагоме світло — це енергія, яка всупереч тяжінню змушує тягнутися догори дерева і стебла пшениці. Ми вживаємо її у пшениці і фруктах, а її присутність в нас дає нам сили триматися на ногах і працювати.

Безкінечна дрібнота у деяких умовах справляє вирішальний вплив. Її маса не така велика, щоб рівнозначною не була якась точка; тому що маса не падає, якщо її підтримувати в одній-єдиній точці, щоправда, за умови, що ця точка буде центром гравітації. Умова багатьох хімічних переворень — дія майже невидимих бактерій. Каталізатори — невловимі фрагменти матерії, наявність яких необхідна для інших хімічних перетворень. Наявність інших найдрібніших фрагментів, майже такого самого складу, визначає не менш важливу властивість придушення; на цьому механізмі ґрунтується найпотужніший з недавно відкритих способів лікування.

Таким чином не лише математика, а й уся наука, навіть якщо ми не прагнули цього помітити, є символічним дзеркалом надприродних істин.

Сучасна психологія хотіла б перетворити в науку дослідження душі. Щоб цього досягти, досить трохи більше точності. В основу слід було б покласти поняття психічної матерії у зв'язку з аксіомою Лавуазьє, дійсною для будь-якої матерії: "ніщо не зникає безслідно й не виникає з нічого"; іншими словами, зміни — це або перетворення форми, у якій дещо продовжує існувати, або ж переміщення, але не виникнення і не зникнення. Слід було б увести також поняття границі і піднести у принцип, що в земній частині душі все кінечне, обмежене, підвладне вичерпності. Нарешті, слід було ввести поняття енергії, стверджуючи, що психічні феномени, як і феномени фізичні, є перетворення у перерозподілі і якості енергії, і підпорядковуються вони енергетичним законам.

Сучасні спроби створити соціальну науку досягли б мети, якби володіли хоча б крихтою точності. Для обґрунтування цього слід було б узяти платонівське поняття великої тварини чи апокаліптичне поняття Звіра. Соціальна наука — це дослідження великої тварини, ретельний опис її анатомії, фізіології, безумовних та умовних рефлексів, схильності до дресирування.

Наука про душу і соціальна наука — абсолютно неможливі, якщо надприродне не буде строго визначене і введене у науку в якості наукового пізнання, щоб бути використаним з граничною точністю.

Якби науки про людину були засновані на математично точних методах і водночас не поривали зв'язків із вірою, якби в науках про природу і математику символічна інтерпретація зайняла місце, яке їй належало раніше, то єдність порядку, встановленого у цьому світі, виявилась би у своїй найвищій ясності.

Світовий порядок — це краса світу. Відрізняється лише режим уваги, залежно від того чи ми намагаємось осягти необхідні відношення, які його складають, чи лише споглядаємо його сяйво.

Те, що відносно Бога є вічною Премудрістю, відносно світу — досконалим служінням, відносно нашої любові — красою, відносно нашого розуму — рівновагою необхідних відносин, відносно нашого тіла — грубою силою, — по суті рівні поняття.

Сьогодні наука, історія, політика, організація праці, навіть релігія, оскільки вона згальована римлянами, надають думці людей лише грубу силу. Такою є наша цивілізація. Це дерево приносить плоди, на які заслуговує.

Повернення до правди виявило б, серед іншого, і правду фізичної праці. <...>

*З французької переклали
Євгенія Єременко, Оксана Ігнат'єва*